

ОБРАЗ САДУ ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНЦЕПТ У ЛІРИЦІ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

Анотація. У статті розглядаються зразки філософської лірики поетеси-шістдесятниці Ірини Жиленко. Предметом дослідження стала реалізація образу саду як філософського концепту, ключового образу художнього світу мисткині.

Увагу зосереджено на варіантах художньої інтерпретації образу саду. Простежено еволюцію цього образу в хронологічному аспекті, оскільки об'єктом дослідження стали показові поезії, що увійшли до різних поетичних книг письменниці. З'ясовано, що інваріанти образу саду, еволюціонуючи від збірки до збірки, у кінцевому результаті складають єдину картину – творять модель макрокосму ліричної героїні.

Ключові слова: образ саду, образ вікна, образ-концепт, художній світ, поетика.

Специфіка українського національного світобачення, що характеризується чуттєвістю, естетизмом, кордоцентризмом, зумовила формування потужного струменя української філософської лірики, традиції якої беруть свій початок ще з XVI-XVII ст. Розвиваючись з неоднаковою інтенсивністю, вона знаходить своє яскраве вираження в літературному явищі шістдесятництва, самобутньою представницею якого є поетеса Ірина Жиленко.

Метою нашого дослідження є розглянути образ саду як філософський концепт у ліриці Ірини Жиленко.

Для досягнення мети ми ставимо перед собою такі **завдання**:

- проаналізувати показові зразки філософської лірики І. Жиленко;
- простежити в ній образ саду як такий, що має глибинне філософське навантаження;
- довести, що образ саду має важливе значення для розуміння художнього мислення і світосприйняття поетеси.

Дослідниця Л. Суворова у статті «Семантика і функціонування поняття «концепт» у літературознавстві» зазначає: «У літературознавчому вимірі поняття концепт доцільно розглядати в межах концептуальної структури художнього тексту та авторської картини світу. [...] Художні тексти дозволяють простежити світоглядну позицію автора та визначити домінуючі, аксіологічно важливі точки його художньої творчості, які, власне, й конструюють концептосферу митця» [11, с. 191].

Е. Соловей, ототожуючи поняття «ключовий образ» і «концепт», підкреслює: «Ключовий образ здатний конденсувати в собі найважливіші життєві засади поета, його найвагомші ціннісні орієнтації» [10, с. 299].

Одним із таких ключових образів у ліриці Ірини Жиленко поряд із концептом дому є образ саду, котрий наскрізно пронизує творчий доробок поетеси.

Образ саду є генетично зумовленим у національній літературній традиції, оскільки український етнос споконвіку близький до природи. Тож не дивно, що на різних етапах розвитку літературного

процесу ми можемо простежити образ саду в багатьох іпостасях. Він постає перед нами амбівалентним символом, але найчастіше має позитивну конотацію, як щось близьке, рідне, мудре, готове дати прихисток і втішення, нерідко зустрічається також трактування образу саду як символу творчості.

«Інваріанти Саду як світоглядної картини, – зазначає І. Зелененька, – за своїми функціями можна поділити на дві групи. З огляду на біблійне походження саду, це сад-рай, сад-благодать (за подібністю до Едему) та сад-чистилище, сад-сповідь і покута (за подібністю до Гетсиманського саду)» [7, с. 171].

Аналізуючи образ саду в ліриці українських митців та світовій поетичній практиці, дослідниця Е. Соловей підсумовує: «Кожен такий поетичний «сад» – неповторний, як і кожний реальний сад; включений у річище традиції, він виразніше виявляє свої світоглядні смисли – від саду Л. Первомайського («Дощем промитий, вітром битий...») до «Вікна у сад» Ірини Жиленко» [10, с. 306].

Загалом, творчість І. Жиленко була об'єктом уваги таких авторитетних дослідників, як М. Жулинський, Д. Дроздовський, Л. Тарнашинська, О. Никанорова, К. Сардарян, М. Штолько, О. Яровий, М. Павленко та ін. Ці наукові розвідки висвітлюють окремі риси поетичної манери письменниці. Але образ-концепт саду в художньому світі авторки ще не був розглянутий предметно, що зумовлює **актуальність** дослідження.

Л. Тарнашинська, розглядаючи збірку І. Жиленко «Вікно у сад», зауважує таке: «Поетеса декларує нею те, що попри відданість своїй фортеці, своєму «гнізду земному» – рідному Дому – вона усвідомлює і власну відповідальність за світ» [12, с. 342].

Наголошує на концептуальній природі образу саду в творчості І. Жиленко й дослідниця Н. Кучер: «Дім, свято життя, будні як ярмарок чудес – основні теми, які мандрують із збірки до збірки. Але є ще одна тема, яка була від першого дня і з роками набирала нового осмислення і звучання. Це тема Саду Ірини Жиленко» [9].

Образ саду, котрий уперше простежуємо в поезії «Громи навально бігають по стрісі...» зі збірки «Соло на сольфі», асоціюється тут з відчуттям щастя та гармонії. Лірична героїня схвилювана, відкрита життю, стривожена п'янкістю світу:

*А щастя –
це, мабуть, ота тривожність,
Чекання слова, зливи, трепет саду... [5, с. 31]*

У поезії «Сад» ключовий образ персоніфікується. «Спиши – не спиши? / Ти спиши – не спиши? / Схвилюваний комиш...», – заколисуючим шепотом алітерації, частим повторення звуків [с], [ш] авторка наче намагається заспокоїти, налаштувати читача на тишу, бо далі пише: «Маленький сад. / Я дуже тихий сад. / До непомітного». Вбачаємо за цим образом саму ліричну героїню, яка, зачарована життям, ще зовсім несміливо входить у нього, пізнає його, пізнає і себе через самозанурення:

*На порозі ночі
Завмер і слухає себе
маленький сад [5, с. 37].*

Такий смисловий відтінок, окреслений вже в першій поетичній книзі, образ саду в творчості І. Жиленко матиме й надалі. Він зазнаватиме певних варіацій, обростатиме додатковим змістом, буде дещо поглиблюватися. Але назавжди залишиться в ньому та світла гармонія, свобода, цілий світ, душа ліричної героїні.

У збірці «Автопортрет у червоному» зустрічаємо показову, на нашу думку, поезію «Сад» із циклу «Казки на заході сонця». Тут сад виступає своєрідним місцем ініціації. Лірична героїня йде крізь нього, долаючи перешкоди, випробування... Згодом читач усвідомлює, що цей сад символізує кохання. Він не відпускає її, довгими вітами, буйним квітом невідступно переконуює ліричну героїню залишитися в ньому довіку. Але лірична героїня йшла крізь цей сад, щоб «не прийти назад» [2, с. 60]. Тому в передостанній строфі вміщена недвоячна констатація:

Виходить жінка з саду – вже не я [2, с. 61].

Таким чином, лірична героїня сама бачить переміну в собі. Вона усвідомлює, що стала іншою. У поезії присутній навіть деякий натяк на смерть і переродження там, у саду. Про це свідчить рядок:

І зацвіла я пошепки. І впала [2, с. 61].

Часто образ саду в літературі виступає джерелом спокою та гармонії. Простежуючи міфологему саду в творчості поетів-шістдесятників, розглядаючи інтерпретацію цього образу М. Вінграновським, дослідниця Т. Бахтіарова підкреслює: «Для ліричного героя сад стає імпульсом духовного і творчого піднесення, він – джерело натхнення, осередок сподіваної гармонії» [1, с. 26-27].

Подібне трактування образу саду зустрічаємо в поезії «І світла алея...» І. Жиленко. Тут сприймаємо сад як засіб очищення, катарсису, і водночас – натхнення. Підсилюють це враження використані паралельно образи сліпучої води, світлої алеї, змитих дощем зір і грози, що «відкотилась». Але всі

вони наче підводять читача до головної думки – бажання переродитися, почати все спочатку, творити щось особливе і прекрасне; мов вікно у сад, відкрити душу новому:

*Скажи мені, де я?
І звідки ця справа почать
спочатку? Розкрити
вікно в пломенючий сад.
І в чистому зшитку
Найперший свій вірш написати [2, с. 81-82].*

Привертає увагу також контраст між згаданими образами: якщо образи змитої алеї, зір, сліпучої води навіюють синестезійні відчуття вологи, свіжості, холодного світла, то «пломенючий сад» одразу викликає враження тепла, вибуху, гарячого відтінку. Така прозора сугестія одразу наштовхує на думку, що в образі саду оприявнюється те нове, інше, чого прагне душа ліричної героїні.

Аналізований образ набуває ще більшого смислового навантаження в поезії «Вікно, розчинене у сад». Тут він уособлює душу ліричної героїні, котра природно страшилась, сумнівається, вагається перед тим, як впустити у свою душу когось іще, відкритися кохання, довіритися комусь:

*І я страхаюсь, радісно і грішно,
розкрий тобі зелені вікна в сад
і потопити в білосніжних вишнях.
Нема шляху з дерев моїх назад [2, с. 83-84].*

Але світ бачиться ліричній героїні прекрасним. Вона прагне з'єднатися з ним, розчинитися в ньому: «В цьому домі, повному досад / Я не людина, я – вікно у сад» [2, с. 83].

Цей мотив злиття зі світом, широти буття ще більш виразно звучить у циклі «Дім. Сповідь». Від поезії до поезії простежуємо певну градацію почуттів. У першому вірші «І не пройшовши жодної з доріг...» лірична героїня усвідомлює:

Дім, як пирій, розрісся у мені [3, с. 13].

Уже перша строфа третього вірша циклу свідчить про високе прагнення ліричної героїні вирватися з фортеці, котру вона воздвигнула навколо себе. Щось невідступно манить її туди, за межі стін:

*Як це вікно мене тривожить!
І світ, що там, за склом вікна.
Заплющу очі – не pomoже.
Вікно сплива з могого дна [3, с. 14].*

Після виснажливої боротьби з собою лірична героїня врешті відкрилася світові, вона «перемогла...», хоча й було це зроблено ціною болю, внутрішнього сумніву й вагань. Бо навіть будучи в саду, вирвавшись із власних меж, ліричний суб'єкт вірша «Я нині сумнів. Я тепер така...» відчуває, як ніє жива рана, бо «не відболів ще дім, не перетлів» [3: 17]. Він кличе, але ліричне «я» Ірини Жиленко вже за його межами:

*Хтось руку простягнув мені: ходім...
Я озирнулась... Плакав серед саду
мій бідний кокон,
мій торішній дім... [3, с. 17].*

Таким чином, у циклі спостерігаємо динамічне напруження, наростання експресивності. Можемо навіть простежити такий логічний ланцюжок: **дім** як «кокон» – **вікно** як своєрідний портал, межа – **сад** як символ простору, Всесвіту, буття. З контексту зрозуміло, що такий шлях – це еволюція духу, це внутрішня потреба ліричної героїні. Такого розвитку вимагає її дієва сутність.

Зауважимо, що лірична героїня тут уособлює собою мікрокосм, який не може існувати відмежовано, відокремлено. Тому з часом вона відчуває, як їй тісно, як дім обмежує її власний внутрішній простір. Через образ вікна, котрий символізує межу, портал, перехід, лірична героїня прагне возз'єднатися із Всесвітом (макрокосмом), який утілений в образі саду. Таким чином тут, як і в поезії «Вікно у сад», оприявнюється мотив злиття зі світом.

У «Словнику символів» Х. Е. Керлота зазначено, що сад – це символ свідомості, який протиставляється лісу, як несвідомому [8, с. 450]. І справді, сад – це територія, прилегла до дому, створена людиною й упорядкована за її внутрішнім світовідчуттям. А, якщо уявити собі змодельовану Іриною Жиленко в цій поезії картину, то бачимо, що дім все одно знаходиться «серед саду». Лірична героїня бачить його збоку, але не втрачає з ним зв'язку. Цей образ завжди з нею. Вона не протиставляє його садові, а навпаки – наголошує на тому, що ці образи творять єдине ціле – модель її світу.

Така концепція витримана й у вірші «Відпустка», що увійшла до збірки «Чайна церемонія». Тут система «дім-сад» виступає джерелом життєдайної сили, спокою і тиші. Лірична героїня умиростворена і спокійна. Вона спостерігає з тераси кризь палаючий жовтневий сад, як люди навколо метушаться, поспішають. Повз її дім і сад, котрі символізують створений ліричною героїнею світ, нестримно пливе ріка турбот. Зауважмо, що у цій поезії сад і дім знову творять тандем, взаємодоповнюються: це острівок спокою і тихого щастя ліричної героїні. Здається, що сад, відчуваючи спрагу до гармонії і сил у душі ліричної героїні, радо віддає їй свій вогонь:

*А свічка саду пригаса,
і я засвічуюсь од неї* [6, с. 34].

Як слушно твердить Т. Бахтіарова, «у світовій культурі міфологема саду здебільшого пов'язується із біблійними старозавітними уявленнями про Едемський сад – місце вічного життя, щастя і радості, благословенне Богом-Творцем» [1, с. 26]. Символом втраченого раю є образ саду в поезії «Я далі не піду», яка пройнята смутком. Лірична героїня не може змиритися з втратою коха-

ного – він відійшов у вічність. Та вона відмовляється вірити в це, протестує проти такого усвідомлення. Рятуючись, зболене ліричне «я» в цій поезії прагне втекти, зануритися в минуле, знову повернутися в щасливий час, у той далекий втрачений рай, який окреслює топосом саду, огороженого від усяких турбот, а найголовніше – від часу. Тут дуже чітко оприявнюється сприйняття поетесою саду як раю, місця щастя, затишку та гармонії:

*Там свічка не згорає,
і радість не згаса,
і тихосвітним раєм
цвіте над нами сад* [4, с. 346].

«Остання збірка Ірини Жиленко «Світло вечірне» 2010 року закінчується поезією «Вікно у сад II». Вона ніби обрамлює нею свій поетичний світ і завершує життя» [9], – слушно зауважує Н. Кучер.

Варто погодитися із твердженням дослідниці, адже вірш «Вікно у сад» можна вважати наскрізним, програмним у творчості І. Жиленко. Увійшовши до другої збірки «Автопортрет у червоному» під назвою «Вікно, розчинене у сад», з'явившись знову в збірці «Вікно у сад» вже під однойменною назвою та з деякими змінами в тексті, ця поезія знаходить своє переродження, переосмислення під назвою «Вікно у сад II» в останній збірці «Світло вечірне».

Попри загальну смутну тональність поетичної книги завершується вона оптимістично. Лірична героїня знає, що не зникне, не відійде в забуття, а вічно житиме у віршах:

*Щовіку сад мій буде воскресать
З веління трьох вічноквітучих слів.
І кожную вічність буду я писать
Про світле щастя жити на землі* [4, с. 361].

Той воскресаючий сад – це творчість поетеси, її душа, вона сама.

Отож, образ саду є цілісним і наскрізним у поезії Ірини Жиленко. Аналіз показав, що він набуває ознак вагомого філософського концепту. У ранніх поетичних книгах мисткині сад часто отожднюється з ліричною героїнею, її переживаннями і прагненнями; сад тут виступає також втіленням гармонії, котрої так прагне душа. Подальші збірки засвідчують певну еволюцію образу саду: тут спостерігаємо його як уособлення життя, місця ініціації та очищення. А в збірках пізнішого періоду образ саду осмислюється Іриною Жиленко глобальніше: тепер це символ втраченого раю, вічного буття, безсмертя і врешті-решт – модель Всесвіту, що відображає світовідчуття ліричної героїні.

Таким чином, образ саду поряд із образами дому й вікна є ключовим у творчості Ірини Жиленко. Разом вони формують концептосферу художнього простору поетеси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтіарова Т. Міфологеми саду та світового дерева у творчості поетів-шістдесятників / Тетяна Бахтіарова // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство). – 2016. – Листопад. – № 2 (18). – С. 25–29 [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2017/01/6.18.16.pdf>].

2. Жиленко І. Автопортрет у червоному. Лірика / Ірина Жиленко. – Київ: Радянський письменник, 1971. – 104 с.
3. Жиленко І. Вікно у сад. Поезії / Ірина Жиленко. – Київ: Видавництво ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ», 1978. – 119 с.
4. Жиленко І. Євангеліє від ластівки / Ірина Жиленко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. – 384 с.
5. Жиленко І. Соло на сольфі / Ірина Жиленко. – Київ: Видавництво «Молодь», 1965. – 78 с.
6. Жиленко І. Чайна церемонія: Вірші, поема / Ірина Жиленко. – К.: Рад. письменник, 1990. – 159 с.
7. Зелененька І. Трансформація образу дерева як розгортання символу плодючості – саду в ліриці Тараса Мельничука / Ірина Зелененька // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – 2010. – Вип. 18. – С. 171–174 [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38438/31-Zelenenka.pdf>].
8. Керлот Х. Э. Словарь символов : [Мифология. Магия. Психоанализ] / Х. Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 608 с.
9. Кучер Н. Вікно у сад Ірини Жиленко / Наталя Кучер // Українська літературна газета. – 2014. – 1 серпня. – №15 (125) [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://litgazeta.com.ua/articles/vikno-u-sad-iryny-zhylenko/>].
10. Соловей Е. Українська філософська лірика: Навч. посібник із спецкурсу / Елеонора Соловей – К. : Ювентус, 1999. – 368 с.
11. Суворова Л. Семантика і функціонування поняття «концепт» у літературознавстві / Л. К. Суворова // Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство). – 2015. – Квітень. – № 1 (15) – С. 190–195 [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/43.15.15.pdf>].
12. Тарнашинська Л. Уява – домінанта художнього світу: поетичні метаморфози Ірини Жиленко / Людмила Тарнашинська. Українське шістдесятництво: профілі на тлі епохи: (історико-літературний та поетикальний аспекти). – К.: Смолоскип, 2010. – С. 334 – 360.

Mariana Kozyk

Image of the garden as a philosophical concept in lyrics of Irina Zhylenko

Summary. The article examines the samples of the philosophical lyrics of the poetess of the sixties Irina Zhylenko. The subject of the study was the realization of the image of the garden as a philosophical concept, the key image of the artistic world of the author.

Attention is focused on variants of artistic interpretation of the image of the garden. The evolution of this image was traced in the chronological aspect, as the object of the study became indicative poetry, included in various writer poetic books. It has been discovered that the invariants of the image of the garden, evolving from the collection to the collection, ultimately make up a single picture – they create a model of the macrocosm of the lyrical heroine.

Key words: image of the garden, image of the window, image-concept, art world, poetics.

Одержано 18.03.2018 р.

© Козик М., 2018